

*Стасюк В. В., доктор психологічних наук,
професор, професор кафедри морально-
психологічного забезпечення діяльності військ
НУОУ (м. Київ)*

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ

У статті розкриваються сутність, зміст, завдання та порядок організації загальної психологічної підготовки військовослужбовців до дії в умовах сучасного бою.

Ключові слова: психологічна підготовка, психологічна готовність, психологічна стійкість, психологічна освіта, психічний стан.

В статье раскрываются сущность, содержание, задания и порядок организации общей психологической подготовки военнослужащих к действиям в условиях современного боя.

Ключевые слова: психологическая подготовка, психологическая готовность, психологическая стойкость, психологическое образование, психическое состояние.

In the article essence maintenance, tasks and order of organization of general psychological preparation of militarymen, open up to the actions in the conditions of modern fight.

Keywords: psychological preparation, psychological readiness, psychological firmness, psychological education, mental condition.

Під час підготовки до бойових дій воїнів різних родів військ, різних військових спеціальностей відбувається конкретизація труднощів бойової підготовки. Ра своїм змістом накож відрізняється психологічна підготовка солдата і офіцера, що залежить від характеру їхніх обов'язків. Солдат має добре оволодіти своєю бойовою спеціальністю і бути майстром свого фаху. А офіцер, окрім цього, має ще й вправно керувати підлеглими, не втрачаючи духу, показувати особистий приклад в умовах застосування засобів масового ураження.

Отже, загальна психологічна підготовка військовослужбовців має на меті формування світогляду, способу життя і мислення військовослужбовця як бійця, його фундаментальних уявлень про локальні воєнні конфлікти і сучасний бій, систему соціально-психологічних установок, мотивів і особистісних змістів щодо можливої участі в них, вольових якостей і навичок регуляції власних емоційно-вольових станів тощо. Найважливіше значення має розвиток в особового складу такого "Я – образу", що ґрунтувався б на впевненості у власних можливостях, спонукав до професійного удосконалювання, був основою високого морального духу [1,3].

Природно, основа для цього створюється, насамперед, самим устроєм держави, реальним положенням і соціальним статусом військовослужбовців, ставленням суспільства до ідеї захисту національних інтересів. Історичний досвід

вчить, що якщо ця ідея пріоритетна, то соціальний статус воїнів у суспільстві високий, їхня самооцінка близька до реальної, і отже, моральний дух, вольовий настрій повною мірою відповідають вимогам сучасного бою. І навпаки, недооцінка значимості оборонних інтересів держави формує в кінцевому підсумку нерішучих, пасивних, психологічно не готових до активних бойових дій солдатів і офіцерів. Останнє нерідко відзначається в локальних воєнних конфліктах.

Формуванню і розвитку професійної когнітивної картини світу, професійної ідентичності військовослужбовців сприяють правильно організована система виховної роботи з особовим складом, наявність у військових підрозділах і частинах бойових традицій, військових ритуалів, внутрішніх групових цінностей тощо.

В ході загальної психологічної підготовки у воїнів формується усвідомлення необхідності виконання свого конституційного обов'язку, впевненість у своїх силах і бойовій техніці, правдиве уявлення про характер сучасної війни, засобах її ведення, труднощі, які необхідно подолати для перемоги. Загальна психологічна обстановка тісно пов'язана з гуманітарною підготовкою. Часто вона проводиться в межах одного і того ж заняття.

Найважливішим завданнями загальної психологічної підготовки є:

Питання психології

формування у воїнів психологічної готовності до початку війни, до першого бою;

формування психологічної стійкості воїнів;

виховання в особового складу віри в силу і надійність нашої зброї та бойової техніки;

формування психологічної готовності військового підрозділу до активних та узгоджених дій;

підготовка офіцерського складу до ефективного управління особовим складом в умовах сучасного бою;

накопичення особистого досвіду напруженого стану психіки і поступове зняття цієї напруженості;

функціональний розвиток психіки військовослужбовця і формування на цій основі особистості воїна тощо [6].

Психологічна освіта представляє собою систематичне й організоване поширення серед військовослужбовців психологічної інформації з метою формування в них розуміння закономірностей функціонування людської психіки і поведінки людей в екстремальних умовах бойової обстановки, знання шляхів і способів управління можливостями власної психіки і надання психологічної допомоги товаришам по службі.

Практика показує, що найчастіше просто знання тих психологічних явищ, з якими може зіткнутися військовослужбовець у складних умовах, дозволяє психологічно підготуватися до зустрічі з несприятливими подіями. Ознайомлення людей з типами можливих реакцій на бойові стрес-фактори виконує функцію своєрідного “щеплення”, що діє за принципом “попереджений – захищений”. На цей факт ще на початку двадцятого століття вказував відомий військовий психолог Г.Е. Шумков, який вважав, що превентивне ознайомлення воїнів з реальними подіями в бою – у змісті бойової діяльності і психічних переживань – є попереднім накопиченням бойового досвіду, а отже, і раціональною роботою зі шкідливим впливом сильних переживань на психіку воїнів при почуттях тривоги і страху.

Навряд чи можна вважати виправданим і гуманним той факт, що при введенні радянських військ для участі у бойових діях

в Афганістані багато військовослужбовців не тільки не уявляли собі можливого характеру розвитку подій, але і, власне кажучи, були дезінформовані щодо цілей і форм майбутньої діяльності. Так, військовослужбовці 103-ї Гвардійської парашутно-десантної дивізії, що вводилися в Афганістан, до останнього дня були переконані в тому, що радянські війська покликані надати військову допомогу уряду Аміна в захисті держави від зовнішньої агресії. Лектори політуправління Туркменістанського військового округу проголошували гасло: “Допоможемо афганській революції й Аміну”. Коли ж надійшла інформація про обставини загибелі афганського лідера, багато хто з офіцерів здивувався і розчарувався.

Інший приклад. Сьогодні відомі факти, коли часом цілим військовим підрозділам і частинам, що направлялися в Чечню, попередньо повідомлялося, що вони переміщуються у внутрішні округи. Бесіди з учасниками бойових дій у Чечні свідчать про те, що багато хто з них зовсім не очікував запеклого опору з боку бойовиків і психологічно не був готовим до важких кровопролитних боїв. Вони сподівалися на те, що незаконні збройні формування не зможуть вчинити істотного опору федеральним військам і після перших же боїв складуть зброю. Мало хто думав про можливість участі в бойових діях мирних жителів. Військовослужбовці не мали повної інформації про чисельність формувань противника, їхню бойову виучку, озброєння, тактику дій, психологічний стан. Не було також достатньої і корисної інформації про специфіку бойових дій у населених пунктах [5].

У зв'язку з цим цікаве й актуальне спостереження А.І. Кітова. Він відзначає, що гостра необхідність діяти і відсутність потрібної інформації “роблять людину нерозбірливою в оцінці джерел інформації”, “тривалий дефіцит інформації викликає інформаційний голод, при якому люди, образно кажучи, заковтують дивовижні небиліці” [4]. Вченими доведено, якщо в екстремальній обстановці раптово настає подія, до якої у людини немає досвіду реагування, то його поведінка стає непередбачуваною. Про те, з якими хитрощами можуть зустрітися військовослужбовці під час війни, свідчить

листівка, психологічний вплив якої вивчався в ході одного із навчань армії США. В ній стверджувалося: “Це не листівка, що закликає вас до здачі в полон. Вас не просять здаватися – ви самі будете змушені протягом години прибути до американців за допомогою. Цей простий шматочок паперу радіоактивний. Поки ви читаете ці рядки, через ваші пальці пройде достатня кількість рентгенівських променів, щоб створити у тілі достатню дозу радіації. Листівка спеціально оброблена для того, щоб умертвити вас протягом кількох годин, якщо ви не перейдете до нас і не звернетесь за допомогою. Ми гарантуємо вам порятунок” [5]. Очевидно, що вплив такої інформації на психологічно не підготовленого військовослужбовця може бути шокуючим. Знання про саму можливість подібної провокації суттєво знизить її ефект.

Бойова практика показує, що *психологічна освіта* – це не та діяльність, що може здійснюватися або ні. Це – неодмінна умова і найважливіший елемент психологічної підготовки особового складу. Певний досвід такої роботи набутий командирами і виховними органами російської армії в ході бойових дій у Чечні.

Психологічна інформація може доводитися в усній (лекції, доповіді, бесіди, виступи учасників і очевидців подій) та друкованій (пам’ятки, листівки, бойові листки, військова преса) формах, шляхом перегляду й обговорення кінофільмів тощо.

Ефективність психологічної освіти підвищується в тому випадку, якщо розповсюджувана інформація конкретизована у зв’язку зі специфікою майбутньої діяльності, відповідає рівню підготовки військовослужбовців і їх настроям, не залякує людей, а дає ключ до розуміння, що відбувається. Природно, ознайомлення військовослужбовців з такого роду інформацією саме по собі не гарантує надійного захисту їх психіки від впливу небезпеки, що травмує, раптовості й інших факторів бою. Однак це дозволяє попередити перетворення самого сприйняття внутрішніх відчуттів і переживань як унікальних у додаткове джерело психотравматизації.

Вивчення бойової практики наших військ і закордонних армій показує, що діючою формою психологічної освіти воїнів є “показ поля бою”. Перефразуючи слова

відомого американського фахівця з бойової підготовки Р. Рігга, можна сказати, що кращою пам’яткою військовослужбовцям, які загинули за волю і державні інтереси своєї Батьківщини, мало б бути навчальне поле, наближене до бойової дійсності.

Навчальні поля з викошеною травою, розчищеними стежками, з пофарбованими мішенями неадекватних розмірів, смугастими стовпчиками біля дороги тощо формують перевернене уявлення у воїнів про дійсне поле бою. На думку фахівців бойової підготовки, ці поля повинні бути моторошними і неприємними місцями. Необхідно, щоб створена на них обстановка викликала не просто відразу, нудотний рефлекс, а за можливості – жах. Наприклад, у Сибірському військовому окрузі Російської Федерації для цього використовуються як імітаційні засоби, так і магнітофонні записи лементів і стогонів поранених, муляжі з кров’ю і нутрощами (останні доставляють з підсобних господарств військових частин). Перший час у ході занять на таких полях психічно нестійкі солдати непритомніли. Але, занурившись в “бруд полігонної війни”, вони більш впевнено й ефективно діяли в Чечні. У Збройних Силах України відповідні навчальні поля знаходяться в стадії розробки, що є недоліком у системі бойової і психологічної підготовки [6].

Отже, систематична психологічна освіта військовослужбовців є ефективним способом їхньої психологічної підготовки до бою.

Психоакцентоване навчання як технологічний спосіб психологічної підготовки припускає моделювання в процесі занять з різних предметів бойової підготовки, у ході навчань і тренувань таких факторів, що за своїми психологічними характеристиками аналогічні до психологічних факторів сучасного бою. Іншими словами, в основі цього способу лежить принцип внесення в процес бойового навчання елементів напруженості і раптовості, небезпеки і ризику, властивих реальній бойовій обстановці, багаторазові тренування особового складу у виконанні досліджуваних прийомів і дій у цих умовах. Мета психоакцентування – формування адекватного *перцептивного* й *операціонального елементів образу бою*.

Питання психології

До основних негативних психологічних факторів бойових дій належать небезпека, напруженість, дефіцит інформації і часу (раптовість, новизна обстановки, інформаційне перевантаження, збільшення темпу діяльності тощо), висока відповідальність, втрата бойових товаришів, необхідність знищення противника й інші.

Практика свідчить про те, що перераховані фактори повинні моделюватися в процесі бойового навчання в комплексі, створюючи багатомірну, полімодальну (що впливає на всі органи почуттів), реалістичну картину сучасного бою. Таке моделювання не повинне бути самоціллю. Головне полягає в тому, щоб привчити воїнів до активних та ініціативних дій в умовах підвищених психічних навантажень, забезпечити набуття ними необхідного досвіду щодо подолання труднощів і негативних психічних станів, формувати в них комплекс таких вольових якостей, як рішучість, стійкість, самовладання, мужність.

Вивчення літератури і практики організації психологічної підготовки військ дозволяє виділити основні *способи імітації гнітючих психіку факторів*.

До способів моделювання *фактора небезпеки* в процесі бойової підготовки до участі в локальному збройному конфлікті належать:

- створення реалістичної, багатомірної, полімодальної картини сучасного бою чи окремих його фрагментів під час занять і навчань;

- метання бойових гранат, у тому числі під час атаки, на ходу;

- проведення стрільб штатними снарядами і занять з вогневої підготовки в нічних умовах;

- обкатування танками і пересування на танках чи БТР (БМП) по-десантному; десантування і спішування з бойових машин і транспортних засобів на ходу;

- встановлення і розмінування мінно-вибухових загороджень з бойовим зарядом;

- подолання складних перешкод з безпосередньою небезпекою для життя, при суворому дотриманні заходів безпеки;

- заняття такими видами спорту, що формують активність, рішучість і сміливість [6].

Створення *психічної і фізичної напруженості* досягається:

- проведенням занять і тренувань у виконанні функціональних обов'язків у складних природно-географічних і погодно-кліматичних умовах регіону майбутніх дій (низькі і високі температури повітря, знижений вміст кисню у ньому, інтенсивні опади, завірюха тощо), в ускладненій ергономічній обстановці (інтенсивний шум, вібрація конструкцій, слабка освітленість, мерехтіння світла, різкі, неприємні запахи, тривала дія без відпочинку в засобах захисту);

- імітацією активних і нестандартних дій противника (диверсії, засідки, нальоти, масове використання снайперів та ін.), протидії місцевого населення;

- управлінням інформацією, необхідною для прийняття рішень і ведення бойових дій;

- оголошенням великих „втрат” в особовому складі, відмов техніки і зброї, виконанням поставлених завдань скороченими силами;

- тривалими затримками підрозділів на місці, чеканням, несподіваними командами на пересування та ін. [6].

У літературних джерелах подається опис *засобів* моделювання пригнічуючих психіку факторів сучасного бою:

- комплексні системи імітації обстановки бою, комп'ютерні тренажери керування бойовими діями підрозділів, лазерні імітатори стрільб, комп'ютерні тренажери для бойових фахівців з використанням ефектів віртуальної реальності тощо;

- засоби імітації застосування сучасної зброї і боєприпасів (вибухові речовини, імітаційні міни, фугаси, гранати, вибухові пакети, димові шашки, сигнальні й освітлювальні ракети, вогневі суміші, поодинокі постріли, джерела сильного світла, засоби звукосповіщення з фонотеками звукової картини бою, імітаційні мінні поля тощо);

- засоби імітації результатів застосування зброї і боєприпасів (зруйновані об'єкти, ділянки доріг і мости, макети ушкодженої техніки, муляжі трупів, завали, аудіозаписи з лементами поранених, контужених, панікерів та ін.);

- засоби, які застосовують в реальному бою (дротові загородження і малопомітні

Питання психології

перешкоди, протитанкові рови і пастки, барикади, колійні мости тощо).

Отже, в процесі бойового навчання військовослужбовець повинен пізнати і, по можливості відчувати весь спектр впливів, характерних для бойової обстановки, на його організм і психіку (зорових, слухових, кінестатичних, нюхових, дотикальних, смакових, вестибулярних), навчитися правильно реагувати на них і активно діяти в умовах їхньої ескалації. Моделювання основних психологічних факторів сучасного бою в процесі бойового навчання дозволяє певною мірою психологічно загартувати військовослужбовців, збільшити їхній психологічний потенціал, необхідний для подолання психотравмуючих обставин екстремальної обстановки [6].

Вивчення свідчить, що в зв'язку з передачею системи психологічної підготовки органам бойової підготовки військ усе її різноманіття, на жаль, зведено сьогодні саме до цього способу – проведення занять з бойової підготовки з позначенням факторів, які пригнічують психіку.

Найважливішим завданням загальної психологічної підготовки є формування в особового складу військових підрозділів і частин *навичок управління власними психічними станами*. При цьому мова не йде про оволодіння складними комплексними психотехніками. Завдання полягає в тому,

щоб навчити воїнів найпростіших способів психофізичної саморегуляції, заснованих на використанні різних типів подиху, зміни тону м'язової мускулатури, впливу на біологічно активні точки тіла, самопереконання, самонавіювання, рефлексорного закріплення емоційних станів, психотропних властивостей лікувальних трав і продуктів харчування й ін.[2].

В кожному виді Збройних Сил, роді військ, військовій частині, підрозділі є свої специфічні особливості організації і проведенні психологічної підготовки.

Рецепти для кожного окремого випадку запропонувати дуже важко, а фактично - неможливо. В цьому значенні дуже велике поле діяльності розкривається перед військовими психологами. Тільки ініціатива, творчість, професійна компетентність і знання вирішуваних особовим складом завдань дозволяє успішно організувати і проводити роботу щодо психологічної підготовки особового складу.

Наведений підхід до організації і проведення загальної психологічної підготовки військовослужбовців не є остаточним. Можуть бути застосовані різні методичні прийоми, які істотно збагатять зміст роботи, що проводиться з підготовки психіки воїна до бою.

Література

1. Загальна психологія: [підручник] / за ред. С.Д. Максименка. – К.: Либідь, 2000. – 132 с.
2. Криворучко П.П. Вияви негативних психічних станів у військовослужбовців в екстремальних умовах діяльності та управління ними / П.П. Криворучко // Збірник наукових праць. Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2001. –Т. 3. Ч. 2. – 163 с.
3. Макаревич О.П. Психологічна підготовка особистості до поведінки в складних ситуаціях: [навч.-метод. посіб.] / Олександр Платонович Макаревич. – К.: ВГІ НАОУ, 2000. – 188 с.
4. Психологічна робота у військах (силах): [навч. посіб.]. / за ред. П.П. Криворучка. – К.: ВГІ НАОУ, 2002. – 112 с.
5. Ягупов В. Військова психологія: [підручник] / Василь Ягупов. – К.: “Тандем”, 2004. – 656 с.
6. Ягупов В.В. Військова і соціальна психологія: [навч. посіб.] / Василь Васильович Ягупов. – К.: РВЦ «Київський університет», 1999. - 456 с.